

ƏSRİN ƏDƏBİYYATI ÜMUMMİLLİ LİDERİN ANALİTİK SİYASİ VƏ ƏDƏBİ DÜŞÜNCƏSİNDƏ

II yazı

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatı və milli ideologiyamız

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının Vətən sevgisinin dərinləşməsində, onun milli şüurunun inkişafında hər bir sənət adamının rolunu heyratımız dərəcədə dəqiq bildirdi. O, hər bir sənətkara məhz bu prizmadan çıxış edərək qiymət verirdi. Ümummilli Liderin XX əsrin əvvəllərinin iki böyük ədəbi cərəyanının- tənqidi realizmin və romantizmin əsas nümayəndələri olan C.Məmmədquluzadəyə və H.Cavidə verdiyi dəyərin əsasında onların milli tərəqqidə oynadıqları mühüm rol dayanırdı. Heydər Əliyev XX əsr realistlərinin və romantiklərinin yaradıcılığında dövlətçilik prinsiplərinin və ideologiyasının müəyyənləşməsi üçün həqiqi milli zəmin görürdü. O, tarixi ədəbi prosesə müasirliyə xidmət prizmasından yanaşır, C.Məmmədquluzadə, H.Cavid və XIX əsr və XX əsrin əvvəllərinin sənətkarlarının yaradıcılığında, dünyagörüşlərində, ictimai-siyasi və publisistik fəaliyyətlərində milli mənafeyə hesablanmış cəhətlər görür, bu cəhətlərdən istifadəni, onlara yaradıcı yanaşmanı müstəqillik dövrünün siyasi hərəkatının prioritetlərindən hesab edirdi. O, milli ədəbi-mədəni hərəkatın tarixinə siyasi düşüncənin zəngin mənbəyi kimi yanaşdı. Heydər Əliyevin milli ədəbi hərəkatımızın böyük nümayəndələri haqqında çıxışlarını oxuyanda, hiss olunur ki, o ruhən özünü H.Cavidən, C.Məmmədquluzadədən, N.Nərimanovdan, C.Cabbarlıdan ayırmır, özünü bütövlükdə XIX əsrin ortalarından başlayan maarifçilik hərəkatının, maarifçi ədəbiyyatın böyük nümayəndələri, "Molla Nəsrəddin"çilər, "Füyuzat"çılarla bir yerdə hiss edir, qədəm qoyduğumuz müstəqillik hərəkatında, müstəqilliyimizin "dönməzliyi və əbədiyi" uğrunda mübarizədə onların ideyalarını mənəvi bayrağımız kimi təsəvvür edir. Ulu Öndərin sözü gedən tarixi dövrün ədəbiyyat və sənət adamları haqqında sözlərinin, mövqeyinin ümumi ruhuna nüfuz edəndə aşkar görmək olur ki, böyük siyasətçi müstəqil dövlətimizin, humanitar düşüncəmizin, dövlətçilik fəlsəfəmizin irəliyə doğru hərəkatını onların fikirlərinə istinadla, onların fikirlərini mənəvi dayaq, təməl prinsipi götürməklə təmin etməyin mümkünlüyü haqqında düşünür. Buna görə də, Heydər Əliyev üçün M.F.Axundzadə, H.Zərdabi, N.Vəzirov, yaxud Mirzə Cəlil, Sabir, Cavid və başqaları, ilk növbədə, milli varlığımızın şərəf tarixidir, lakin bu tarixdən də çox onlar bizim müasirlərimizdir. Onun aşağıdakı sözləri konkret məzmunu ilə C.Məmmədquluzadəyə aiddirsə, metaforik- simvolik məzmunu ilə bütövlükdə XIX əsrin ikinci yarısından başlayan milli ədəbi-mədəni hərəkatımızın bütün öncüllərinə aiddir: "Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycan tarixində görkəmli yer tutmuş dahi bir insan, yazıçı, publisist, filosof, mütəfəkkir, xalqımızın mədəniyyətini çox zənginləşdirmiş bir şəxsiyyətdir. O, ədəbiyyatımızın, mədəniyyətimizin klassikidir. Eyni zamanda, o, bizim müasirlərimizdir, o, bu gün də bizimlədir, bizim sıralarımızdadır. Bizimlə bərabər Azərbaycan Respublikasının daim müstəqil dövlət olması uğrunda öz yaradıcılığı ilə, qoyduğu mənəvi irslə çalışmaqdadır.

Əsrimizin əvvəlində fəaliyyətə başlayan Cəlil Məmmədquluzadə bu gün, əsrimizin sonunda bizim üçün mənəviyyat mənbəyidir, mənəvi dayaqdır. O bizə ilham verir, bizə güc verir, sürətlə irəli getməkdə, xalqımızı bu günkü vəziyyətdən çıxarmaqda bizə kömək edir" (Heydər Əliyev və mədəniyyət. I cild. s.272).

Tarixə nəzər yetirsək, görürük ki, Azərbaycan Milli Demokratik Respublikasının da böyük əksəriyyət ideoloqları ədəbiyyat və sənət adamları idi. Bu günkü müstəqil dövlətimiz ADR-in həm də ona görə varisidir ki, milli atributlarımızdan tutmuş ideologiyamıza qədər, hamısının təməlinə tarixi ənənədən gələnlər dayanır. Çünki bu ənənələr təkcə milli varlığın inkişafına hesablanmışdı, həm də bəşəri dəyərləri nəzərə alaraq formalaşmışdı, Azərbaycan xalqının bir millət olaraq "millətlər içində imzası"ni təsdiqə yönəlmişdi. Ümummilli Lider ədəbi-mədəni, ictimai-siyasi hərəkat tariximizin bu

istiqamətini və tendensiyalarını yaxşı bildirdi, hər bir sənət adamının müstəqilliyimizə bəxş etdiyi töhfələri tam şəkildə təsəvvür edirdi. Məhz bu cəhətlər həmin klassikləri qiymətləndirmənin meyarına çevrilirdi. Klassikimizin bu günkü siyasi hərəkatımızda iştirakının dərəcəsi onun müasirliyinin dərəcəsinə təyin edən meyara çevrilirdi:

"Biz indi əsrin sonuna doğru addımlayarkən müstəqil dövlət kimi öz milli ideologiyamız haqqında düşünməliyik. Milli ideologiyamız, şübhəsiz ki, tarixi keçmişimizlə, millətimizin adət-ənənələri ilə, xüsusiyətləri ilə, xalqımızın, dövlətimizin bu günü və gələcəyi ilə bağlı olmalıdır. Bu baxımdan, Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığında Azərbaycanın bütün milli xüsusiyyətlərini, eyni zamanda ümumbəşəri dəyərləri əks etdirən fikirlər bizim milli ideologiyamızın əsasıdır və həmin ideologiyamızın yaranması üçün böyük bir vasitədir, böyük bir sərvətdir...Ona görə də Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı, əsərləri bu gün bizim milli ideologiyamızın formalaşmasına, yaranmasına və onun konsepsiyasının elmi şəkildə hazırlanmasına çox kömək edə bilər və çox kömək edəcəkdir" (Heydər Əliyev və mədəniyyət. I cild. s.274).

Heydər Əliyev bu qənaətdə idi ki, "onun (C.Məmmədquluzadənin - T.S.) daim işlətdiyi "Vətən, Vətən, Vətən! Millət, millət, millət! Dil, dil, dil!" sözləri xalqımızın, millətimizin fikirlərini, arzularını ifadə edir" (Heydər Əliyev və mədəniyyət. I cild. s.274). C.Məmmədquluzadənin estetik ideali kimi qəbul edə biləcəyimiz bu devizinin siyasi məzmununu Heydər Əliyev bütün dərinlikləri və fəlsəfəsi ilə birlikdə dərk edirdi. Onun siyasi dərkində "Millət, millət, millət" anlayışı milli özünüdərk, milli mövcudluq və milli birliyin estetik ifadəsi idi. Ümummilli Liderə görə, bu estetik bəyan milli ictimai-düşüncəyə ötürülür və milli varlıq, milli birlik uğrunda mübarizəyə təkan verirdi. Heydər Əliyev çox yaxşı bildirdi ki, C.Məmmədquluzadə estetik idealını əsərlərində pillə-pillə gerçəkləşdirir, hər əsərində onun konkret bir ideya şəklinə ifadəsini verir. Ayırı-ayrı əsərlərdə gerçəkləşən ideyalar isə sənətkarın estetik idealının həyatı güc qazanmasına, əməli işimizə praktik təkan verməsinə gətirib çıxarırdı. Ümummilli Lider hesab edirdi ki, "Anamın kitabı" əsəri Azərbaycan üçün çox dahiyənə bir əsərdir" (Heydər Əliyev və mədəniyyət. s.275). Bu dahiyənəliyi Ümummilli Lider necə başa düşürdü? Onun "Anamın kitabı"na verdiyi bu yüksək dəyər, ilk növbədə, yazıldığı zamanın ictimai-siyasi prosesləri ilə birbaşa əlaqələndirdi. O, çox dahiyənə şəkildə zamanın estetik hərəkatı ilə siyasi hərəkatı arasındakı üzvi əlaqəni görə bildirdi. "Anamın kitabı"na verdiyi dəyərdən sonra o deyirdi: "Çünki bizim xalqımız, respublikamız Şərqi və Qərbi, Şimalın və Cənubun qovuşuğundadır. Əsrlər boyu ayırı-ayrı istiqamətlərdən xalqımıza təsirlər olmuşdur" (Heydər Əliyev və mədəniyyət. I cild. s.275). Ümummilli lider "Anamın kitabı"nın bu "təsirlər"ə mədəni müqavimət hərəkatının nəticəsi kimi yaranması məsələsini qoyurdu. Milli müstəqil dövlətimizin başçısı, hələ müstəqil yaşamaq imkanlarını tam gerçəkləşdirə bilməmiş dövlətimiz üçün, cəmiyyətimiz üçün bu cür təsirlərin çox qorxulu olduğunu yaxşı başa düşürdü. Heydər Əliyev çox yaxşı bildirdi ki, "Şərqi

və Qərbi, Şimalın və Cənubun qovuşuğunda" olan ölkəmizdə, siyasi dillə desək, "güc" dövlətlərinin və yaxud qonşu dövlətlərin hər birinin öz maraqları vardır və cəmiyyət həyatımıza bu "maraqlar çərçivəsində təsirlər" qaçılmazdır. Deməli, yaşamaq, mövcud olmaq, müstəqilliyimizin "əbədiyi və dönməzliyi"ni təmin etmək üçün bu təsirlərə qarşı əks təsir, müqavimət hərəkatı olmalıdır. Heydər Əliyev müstəqillik uğrunda mübarizə hərəkatında milli özünüdərk rolundan, xüsusən ziyalılarla görüşlərində döndə-döndə danışır, bu problemin üzərinə təkrar-təkrar qayırdı. O yaxşı bilir və eyni zamanda müstəqilliyimizin çətin günlərində ziyalı kütləsinin diqqətinə çəkirdi ki, "...xalqımızın dahi simaları Azərbaycan dilini yaşadı, Azərbaycan milliliyini yaşadı, milli şüuru yaşadı, milli məfkurəni yaradıblar" (Heydər Əliyev və mədəniyyət. I cild. s.275). O, "Anamın kitabı"nda milli birliyə çağırışın mükəmməl estetik ifadəsini görürdü. Milli ideologiyamızın formalaşmasında bu tip əsərlərin ənənə formalaşdırmaq imkanlarından söz açırdı. Ancaq dövlət başçımız "Anamın kitabı"na bir də ona görə həssaslıqla yanaşdı ki, C.Məmmədquluzadənin əsrin əvvəllərində müşahidə etdiyi sosial bəlanın - milli təfriqə hərəkatının əlamətdar cəhətlərini əsrin sonunda - müstəqilliyimizin ilk illərində də qabarıq təzahürünü müşahidə edirdi.

"Çünki hələ, "Anamın kitabı"nda yazılan, təsvir olunan meyllər bu gün də cəmiyyətimizdə özünü bürüzə verir"- deyirdi. Əgər nəzərə alsaq ki, müstəqilliyimizin ilk illərində Azərbaycanda təfriqəçilik, Krilovun "Ördək, balıq və xərçəng" təmsilindəki kimi hərəsi bir tərəfə çəkən qüvvələr, hərəsi bir dövlətin təsiri altında olan və maliyyələşən qüvvələr milli birliyimizə, milli dövlətçiliyimizə çox real bir təhlükə idi, hətta orasını da düşünsək ki, torpaqlarımızın 20% işğalında bu təfriqəçiliyin həlledici rolu olmuşdu, onda Heydər Əliyevin böyük sənətkar həsr edilmiş nitqində "Anamın kitabı" əsəri üzərində bu qədər təfərrüatlı dayanmasının həlledici səbəbinin onun müasirliyi ilə bağlı olması aydın olar.

Maraqlı burasıdır ki, Heydər Əliyev C.Məmmədquluzadənin təkcə əsərlərində, yaradıcı fəaliyyətində deyil, həm də onun şəxsiyyətində müasir ziyalılara örnək olacaq əsaslı keyfiyyətlər görürdü. Yaşadığı çətin və tələyüklü zamanda, "Şərqi və Qərbi, Şimalın və Cənubun qovuşuğunda" yerləşən məkanda onun şəxsiyyət bütövlüyünü, ictimai idealını qoruyub saxlamasına, bu ictimai idealı milli mənafeə naminə estetik ideala çevirib əsərlərində əks etdirməsinə, başqa sözlə, ziyalı nəhəngliyində diqqət çəkirdi: "Cəlil Məmmədquluzadənin böyüklüyü həm şəxsi həyatında, həm fəaliyyətində, həm də yaradıcılığında ondan ibarətdir ki, o, ilk təhsilini Naxçıvanda molla məktəbində aldıqdan sonra rus dilində Qori Seminariyasını bitirib, sonra Sankt-Peterburqda təhsil almışdır.

O, rus dilini mükəmməl bilib, Avropa mədəniyyətini çox dərinləndirib, ümumbəşəri dəyərləri dərk edib, onları öz milliliyi ilə, öz ana dili ilə, öz milli kökləri ilə birləşdirərək Mirzə Cəlil, Cəlil Məmmədquluzadə olubdur" (Heydər Əliyev və mədəniyyət. I cild. s.275). Bu sitatda əks olunan tezlərin hər biri dərin mənaya malik olub, dövrün ictimai hadisələri ilə əlaqələndir. Heydər Əliyev C.Məmmədquluzadənin nə ilk təhsilini mollaxanada almasını, nə Qoridə və Sankt-Peterburqda rusca mükəmməl təhsil görməsini, nə də Avropa mədəniyyəti ilə tanışlığını təsadüfi xatırlatmır, yaxud deyək ki, sadəcə tərcümeyi-hal faktı kimi qəbultmür. Heydər Əliyev demək istəyir ki, mollaxana təhsili onu İran təsirinə salıb Molla Məhəmmədəliyev, rus təhsili onu Rüstəm bəyə çevirə bilmədi. Halbuki belə təhlükə o zamankı cəmiyyət üçün tam real idi. Heydər Əliyevin sözlərinin alt qatında dayanan odur ki, Mirzə Cəlil aldığı təhsilin, tanış olduğu mədəniyyətlərin təsiri altına düşüb, öz milli mənsubluğunu itirmədi. Milli mənsubluq müxtəlif təsirlər altında qalaraq əriyib itmədi, əksinə şəxsiyyət bütövlüyü, ictimai ideal mükəmməlliyi ona aldığı təhsili də, mənimsədiyi mədəniyyətləri də milli mənafeəyə tabe etməyə imkan verdi və o, Mirzə Cəlil oldu, yəni millətinin əsil oğlu oldu.

(Davamı var)